

Історія

УДК 94(367) (477.51)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20606958>

**Систематизація поглядів вчених та науковців щодо географічної
локалізації давньоруського міста Хоробор**

Салтан Наталія Миколаївна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук

Харківської державної академії фізичної культури

Харків, Україна, [https:// orcid.org/0000-0001-9772-8804](https://orcid.org/0000-0001-9772-8804)

Салтан Олександр Миколайович,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук

Харківської державної академії фізичної культури

Харків, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-0643-7954>

Прийнято: 13.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** У статті проаналізовано одну з найбільш складних проблем середньовічної історичної географії Лівобережної України – питання територіальної прив'язки та хронологічної фіксації літописного міста Хоробор.*

На основі опрацювання значного масиву джерел та наукової літератури XIX – початку XXI ст., авторами розкрито еволюцію поглядів на цю «terra incognita» Чернігово-Сіверщини, яка внаслідок відсутності автентичної картографічної бази, тривалий час залишалася об'єктом гіпотетичних припущень.

Дослідження базується на критичному переосмисленні доробку представників різних наукових шкіл. Автори пропонують власну класифікацію дослідників («хороборологів»), розподіливши їх за рівнем аргументації та методологічними підходами на конкретиків-концептуалістів, симпатиків-солідаристів та скептиків-песимістів. Детально розглянуто аргументи на користь чотирьох основних локаційних центрів цього літописного града: смт Корон, смт Макошине, с. Хоробичі та м. Мена.

Особливу увагу приділено методологічному дисонансу між даними письмових джерел, топонімічними паралелями та результатами археологічних розвідок (М. Воєводського, І. Єдомахи, В. Коваленка та ін.). Автори доводять, що канонізація «макошинської версії» у радянській та сучасній енциклопедичній традиції є значною мірою продуктом адміністративно-типологічного компромісу, а не остаточного наукового вердикту. В роботі акцентується на важливості лінгвістичного методу Ю. Виноградського та мікротопонімічних досліджень С. Павленка, які вказують на значно ширшу географію поширення «хороборських» назв.

У висновках автори обґрунтовують «мандрівну концепцію» Хоробора. Висунуто припущення, що внаслідок монгольської навали та міжусобних воєн XII – XIII ст. місто могло неодноразово змінювати свою дислокацію, що пояснює етимологічну присутність топоніма у різних районах Чернігівщини та, навіть, на Західній Україні. Констатовано, що за нинішнього стану археологічної вивченості регіону питання первинного місцезнаходження

Хоробора залишається відкритим, що потребує залучення новітніх методів дистанційного зондування та міждисциплінарного синтезу.

Ключові слова: *вчені, дослідження, селище міського типу Короп, локалізація, селище міського типу Макошине, місто Мена, село Хоробичі, Хоробор, Чернігівське князівство.*

Systematization of the views of researchers and scholars regarding the geographical location of the ancient Russian town of Horobor

Nataliia Saltan,

Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanities
Kharkiv State Academy of Physical Culture
Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-9772-8804>

Oleksandr Saltan,

Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanities
Kharkiv State Academy of Physical Culture
Kharkiv, Ukraine, [https:// orcid.org/0000-0002-0643-7954](https://orcid.org/0000-0002-0643-7954)

Anotation. *The article analyzes one of the most complex problems of the medieval historical geography of Left-Bank Ukraine — the issue of territorial attribution and chronological fixation of the chronicle city of Khorobor.*

Based on the processing of a significant body of sources and scientific literature of the 19th – early 21st centuries, the authors reveal the evolution of views on this "terra incognita" of the Chernihiv-Sivershchyna region, which, due to the lack of an authentic cartographic base, remained an object of hypothetical assumptions for a long time.

The study is based on a critical rethinking of the work of representatives of various scientific schools. The authors propose their own classification of researchers ("khoroborologists"), dividing them by the level of argumentation and methodological approaches into concretists-conceptualists, sympathizers-solidarists, and skeptics-pessimists. The arguments in favor of the four main location centers of this chronicle city are examined in detail: the urban-type settlement of Korop, the urban-type settlement of Makoshyne, the village of Khorobychi, and the town of Mena.

Special attention is paid to the methodological dissonance between the data of written sources, toponymic parallels, and the results of archaeological surveys (by M. Voyevodskiy, I. Yedomakha, V. Kovalenko, and others). The authors prove that the canonization of the "Makoshyne version" in the Soviet and modern encyclopedic tradition is largely a product of an administrative-typological compromise rather than a final scientific verdict. The work emphasizes the importance of Yu. Vynogradskiy's linguistic method and S. Pavlenko's microtoponymic studies, which indicate a much wider geography of the distribution of "Khorobor" names.

In the conclusions, the authors substantiate the "wandering concept" of Khorobor. It is hypothesized that as a result of the Mongol invasion and inter-princely wars of the 12th – 13th centuries, the city could have changed its location several times, which explains the etymological presence of the toponym in different districts of the Chernihiv region and even in Western Ukraine. It is stated that given the current state of archaeological study of the region, the question of the primary location of Khorobor remains open, requiring the involvement of the latest remote sensing methods and interdisciplinary synthesis.

Keywords: *scholars, research, urban-type settlement of Korop, localization, urban-type settlement of Makoshyne, town of Mena, village of Khorobychi, Khorobor, Chernihiv Principality.*

Постановка проблеми. Становлення та бурхливий соціально-економічний розвиток Давньокіївської держави сприяв появі та розбудові достатньо великої кількості міст та містечок, які подекуди відігравали важливу економічну і воєнно-політичну роль цілих регіонів. Адміністративна атомізація Русі, сепаратистські тенденції князів, змушували останніх, при реалізації власних задумів, шукати підтримки у міського населення. Тому не випадково, що під впливом суб'єктивних та об'єктивних чинників давньоруські міста виникали, динамічно розвивались та занепадали. Починаючи з середини XVIII ст. в умовах пошуку інформації про історичну минувшину власного народу, державні мужі, дослідники та науковці приділяли значну увагу появі та становленню середньовічних міст, розвиток яких значною мірою був критерієм урбанізації, економічного, культурного та релігійного буття Русі-України. Дев'ятнадцяте століття лише посилювало ці тенденції. Однак не всі давньоруські гради вдалося локалізувати. Якщо зі столицями князівств-держав питань не виникало, то з датуванням та місцезнаходженням більш дрібних населених пунктів траплялися географічні непорозуміння. Цей процес був цілком природнім. Адже відсутність історичних чи топографічних карт, з відповідною прив'язкою до місцевості, змушувала науковців ретельно аналізувати письмові відомості чи історичні факти де фігурувало те чи інше поселення. Такий підхід, без опори на ґрунтовні археологічні дослідження у визначенні віку і географічних координат низки давньоруських міст, носив гіпотетичний характер. Одним з таких «блукаючих» населених пунктів Північного Лівобережжя є давньоруське місто Хоробор, яке історик О. Салтан назвав *terra incognita* Чернігово-Сіверщини [39, с. 92].

Попри неодноразову згадку у писемних джерелах, місто Хороборь (або Хоробль – *прим. Авт.*) на сьогодні перебуває у стані умовної локалізації [Див. Табл. 1]. Дослідники у різні періоди висловили думку стосовно шести

можливих місць перебування легендарного Хоробора. Це робить його своєрідним рекордсменом середньовічної топографічної і картографічної міграції [24, с. 839].

В цьому контексті, ми зробили спробу проаналізувати та систематизувати нароби попередніх дослідників з метою впорядкування наукових точок зору щодо локалізації вищезгаданого населеного пункту Русі-України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нагадаємо, що проблема географічної ідентифікації цього, загубленого у часі та просторі, середньовічного міста приваблювала досить відомих учених, істориків та етнографів починаючи з XIX ст. Як відомо, їх розвідки стосувалися низки конкретних населених пунктів Чернігівщини, зокрема: смт. Короп, смт. Макошине, м. Мена, та с. Хоробичі [12, с. 170 – 171]. Цих науковців можна умовно назвати хороборологами – себто дослідниками проблеми локалізації давньоруського міста Хоробор. При цьому лише незначна їх частина розробила досить ґрунтовну наукову концепцію, яка б дозволяла ототожнити Хоробор з конкретним сучасним населеним пунктом Чернігівської області.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З’ясувати стан вивченості проблеми локалізації літописного міста Хоробор в сучасній історичній науці. Систематизувати погляди вчених за методологічними ознаками та сформулювати цілісну картину імовірної географічного місцезнаходження даного населеного пункту в межиріччі Десни та Сейму.

Виклад основного матеріалу дослідження. З багатолітнього процесу пошуку та визначення географічних координат міста Хоробор, сегментарно можна виділити чотири напрямки: класичний, гіпотетичний, скептичний, стратиграфічний. Весь реєстр етнографів та науковців, причетних до пошуку Хоробора доцільно розподілити на три групи: *конкретики-концептуалісти, симпатичні-солідаристи та скептики-несимісти* [Див табл. 2]. До першої групи дослідників слід віднести: архієпископа Філарета (Гумилевського) [43],

П. Голубовського [9-10], Д. Багалія [3], Ю. Виноградського [6], В. Куриленка [30] та О. Васюту [5]. У своїх монографіях та наукових статтях (використавши карторафічно-топографічний метод), вищезгадані вчені здійснили спробу емпірико-логічного обґрунтування місцезнаходження Хоробора в межах села Хоробичі (Гумилевський), міста Мена (П. Голубовський), смт. Короп (Д. Багалій), смт. Макошине (Ю. Виноградський). Водночас, вищезазначені дослідники (поважаючи точку зору своїх колег) стали піонерами в процесі пошуку імовірного розташування даного населеного пункту, заклавши фундаментальні підвалини для подальших досліджень. Слід підкреслити, їх роль в якості апологетів вивчення проблеми локалізації давньоруського міста Хоробор. Що стосується досліджень етнографа В. Куриленка, істориків Ю. Виноградського та О. Васюти, то саме вони, використовуючи класичний картографічний метод, але спираючись на нові данні та аналітичні аргументи, впродовж XX – XXI ст. розвинули точки зору своїх попередників, розширивши проблему локалізації Хоробору. Цей факт відносить їх до пізніх апологетів у вивченні даної проблеми. З-поміж них особливе місце займає сосницький краєзнавець Ю. Виноградський, який вперше звернув увагу на зв'язок між назвою цього літописного міста і співзвучними мікротопонімами, виявлені етнографом поблизу смт. Макошине [6, с.147 – 152]. Такий підхід Ю. Виноградського, є свідченням використання лінгвістичного методу в процесі пошуку літописного Хоробора. Примітно, що з-поміж усіх наявних дослідників, цей метод Ю. Виноградський застосував першим.

Другу групу хоробористів складають *симпатики-солідаристи*: О. Андріяшев [1], М. Барсов [4], О. Зайцев [15], Д. Калібаба [17 – 18], Ю. Кругляк [29], А. Лазаревський [9], М. Любавський [10], Насонов [33], К. Неволін [12], М. Погодін [35], О. Русина [37] та М. Янко [45 – 46]. Ця група істориків та краєзнавців є найчисельнішою. Наукова позиція представників цієї групи проявилась у висловленні короткої прихильності тій чи іншій (вже існуючій)

версії щодо ідентифікації міста Хоробор. На відміну від своїх попередників і більш уважних колег, ніхто з них (окрім фрагментарної згадки про Хоробор), на відміну від О. Русиної, не здійснив більш-менш системного дослідження вищезазначеної проблеми. Однак, не зважаючи на це, їх імена потрапили до загальної плеяди науковців та етнографів, які мимоволі долучались до пошуку літописного Хоробору.

Третю, найменшу групу науковців, формують скептики-песимісти: М. Арцибашев [2], М. Грушевський [11], В. Коваленко [19 – 26], В. Покотило [36], М. Тихомиров [41] та О. Салтан [38]. Займаючи менш категоричні позиції вони виступили у ролі умовних локалізаторів давньоруського міста Хоробор, вказуючи на об'єктивні складнощі щодо визначення його справжнього місцезнаходження. Серед обґрунтованих позицій імовірного місцезнаходження Хоробора слід виділити маловідому розвідку краєзнавця з міста Мена В. Покотила та наукові статті сучасного історика О. Салтана. Так, В. Покотило, використовуючи статті Ю. Виноградського та П. Голубовського, залишив невеличкі наукові роздуми щодо можливого місцезнаходження Хоробора, вказавши на певні труднощі у його виявленні [36].

У свою чергу у 2015 р. український науковець О. Салтан запропонував та обґрунтував так звану «мандрівну концепцію» Хоробора. На його думку, саме вона здатна примирити опонентів у питанні локалізації цього загадкового давньоруського града [38].

Зазначимо, що історичні розвідки XIX – 60-х років XX ст. сприяли хронологічній та топонімічній фіксації низки населених пунктів Чернігівщини (сmt. Короп, сmt. Макошине, с. Хоробичі), які стали ототожнюватися з літописним Хоробором. На цей статус не претендував лише райцентр Мена, який помилково, завдяки місцевому краєзнавцю Дмитру Калібабі, був визнаний на 87 років давнішим за Хоробор [18, с. 12].

Паралельно історикам, пошуками Хоробора займалися і археологи. Починаючи з першовідкривача Юхнівської культури – Дмитра Самоквасова, оглядові дії та більш-менш пристойні археологічні розкопки проводили: Ю. Виноградський, М. Воеводський, І. Єдомаха, та В. Коваленко. Вказані особи складають плеяду вчених які представляють *четвертий – археологічний напрямок* означеної проблеми. І хоча він зародився ще у XIX ст., конкретний пошук літописного Хоробора розпочався з середини 1920-х рр., то системні розкопки проводилися починаючи к кінця 1950-х років, головним чином на теренах Менського району, де, як відомо, Хоробор «проявив» себе двічі. Однак, незважаючи на досліджені кургани, місця поселень та знайдені артефакти, лише сосницький етнограф Юрій Виноградський та чернігівський археолог – Іван Єдомаха, висловили свою прихильність макошинській версії походження Хоробора [6; 13 – 14].

Більш скромнішу позицію в цьому питанні займав історик та археолог Володимир Коваленко, який в процесі написання власної дисертації, здійснив декілька експедицій з виявлення та можливої локалізації давньоруських міст Чернігово-Сіверщини [19 – 20]. При цьому вчений (незважаючи на пророблену титанічну роботу) не відносив себе до прихильників тієї чи іншої версії розташування Хоробора, який на той момент вже отримав майже канонічне місце географічної дислокації. Примітно, що дослідження В. Коваленка завершили археологічну фазу пошуку Хоробора наприк. XX – на поч. XXI ст., а його наукові праці склали «золотий фонд» у вивченні середньовічної історії Чернігово-Сіверщини [19 – 26].

Між тим таке розмаїття думок спричинило певний безлад у питанні часу виникнення смт. Короп, смт. Макошине та с. Хоробичі. Починаючи з 1960-х років усі три населені пункти прямо чи опосередковано ототожнювались з Хоробором, а тому, з легкої руки упорядників енциклопедій, топонімічних словників та інших довідкових видань, отримали 1153 рік у якості спільної

дати першої писемної згадки [8, 12, 16, 44]. З цього переліку (як зазначалося вище) було виключено місто Мена, яка на той час мала уже дві дати народження 1066 і 1408 рік, а тому ні за роком заснування, ні за назвою не бажала претендувати на статус Хоробора, бо відповідно до апокрифічної сентенції Д. Калібаби «була більш древньою, але молодішою» [37; 39].

Непевна позиція щодо існування Хоробора на південному-заході від Чернігова (точка зору географа М. Арцибашева – *Авт.*) чи в районі с. Волинка на Сосничині (позиція акад. М. Тихомирова – *Авт.*) не отримала нових прихильників, тому ці версії не мали подальшого розвитку. Спільний рік виникнення для смт. Короп, смт. Макошине та с. Хоробичі, було закріплено у 1972 році з моменту виходу енциклопедії «Історія міст і сіл УРСР», один з томів якої був присвячений Чернігівській області [16, с. 268, с. 336, с. 420].

Цікаво, що з трьох населених пунктів які (згідно даним «Історії міст і сіл УРСР») постали в рік першої писемної згадки про Хоробор, право вважатися похідним від згаданого давньоруського града було закріплено за смт. Макошино, яке: «...виникло на початку XVII ст. там, де було стародавнє місто Хоробор» [16, с. 420]. А от сучасне селище міського типу Короп (з виявленим могильником і давньоруським городищем) було визнано гіпотетичним місцем розташування древнього Хоробора. Майже усі зафіксовані місця можливого перебування Хоробора (окрім версії М. Арцибашева), з посиланням на першоджерела та наукові розвідки, потрапили до фундаментального «Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі» [12, с. 170 – 171].

При цьому археологічна фаза досліджень (як зазначалося вище) виконувала допоміжну функцію. Простіше кажучи, археологи головним чином намагалися знайти Хоробор там де на нього раніше вказували історики. В цілому ж зусилля археологів також були відносними. Незважаючи на більшу ступінь використання прикладної науки – археології, точне місцезнаходження

Хоробору встановити не вдалося. Попри це, на статус цього загубленого у часі і просторі міста, все більше і більше стало претендувати смт. Макошине. Воно хоч і згадується вперше на 500 років пізніше, але маючи два незаперечні топоніми, прихильність І. Єдомахи, Ю. Виноградського та партійних функціонерів регіонального гатунку, стало відтіснити у цьому питанні своїх конкурентів – смт. Короп та с. Хоробичі. І хоча залишкам хоробицького поселення часів Київської Русі археологічна комісія присвоїла статус Хоробора, цей факт ніхто не брав до уваги [28, с. 40].

Був проігнорований і очевидний факт етимологічної співзвучності топонімів Хоробор – Хоробрий – Хоробричі – Хоробичі, а також Хоробор – Хороб – Короб – Короп, про що неодноразово зазначали науковці. Ніхто не звернув увагу не тільки на однокореневість назв Хоробор – Короп – Хоробичі, але і необґрунтований факт зміни назви міста Хоробор на Макошине, топонімічну інтерпретацію якого чомусь пов'язують з іменем язичницької богині Мокоші, підкреслюючи, що вона (назва – *Авт.*) виникла аж у XVII ст. Як результат: на початку 1990-х років (на відміну від Коропа та Макошине) Хоробичі (які не потрапили до «Географічної енциклопедії України») випадають з плеяди населених пунктів так званого «хороборського гатунку» [8, с. 197, с. 316].

Водночас з початку 1990-х рр., за смт. Макошине остаточно закріплюється статус населеного пункту, що виник на місці літописного Хоробора [44, с. 426].

Станом на кінець 1990-х років топоніміко-хронологічний статус Хоробора було визначено авторитетним українським географом та топонімістом Миколою Янко, який до того пов'язував його з сучасним смт. Короп [45, с. 81]. Однак в 1998 році він змінив свою точку зору, зазначивши, що Короп «вперше згадується в літописі 1153 року як Хоробор або Хоробр. З часом топонім метаморфізовано на семантично зрозумілішу сучасну назву.

Існує інша думка, а саме, що літописний Хоробор був розташований біля сучасного селища міського типу Макошине» [46, с. 187]. У свою чергу смт. Макошине, М. Янко позиціонував як населений пункт, що знаходиться «...неподалік від залишків літописного м. Хоробор. Воно виникло на початку XVII ст. Походження назви остаточно не встановлене. Її виводять від Мокош – імені язичницького божества. Вважають, що тут відбувалися обряди жертвоприношень. Більш вірогідне інше тлумачення, за яким поселення одержало назву від імені першопоселенця Макоша за допомогою суф. -ин(е)» [46, с. 22]. Що стосується с. Хоробичі, то його М. Янко, на відміну від річки Хоробра не згадав взагалі. На честь 860-річчя, яке Макошине урочисто відсвяткувало у 2013 р., було встановлено пам'ятний знак, а залишки давньоруського городища було визнано археологічною пам'яткою за № 1003. Так «макошинський Хоробор» отримав офіційну археологічну реєстрацію. Однак певної кореляції канонізований макошинський топонімічний клон Хоробора зазнав у 2014 році, коли у видавництві Картографія було надруковано історичну мапу «Україна – Русь (X – XIII століття)» [43, арк. 1], а видавництво Академія, оприлюднило «Етимологічний словник топонімів України» [31, с. 35]. І якщо автори карти прямо ототожнили Хоробор з Коропом, вказавши дату першої писемної згадки, то упорядник словника – В. Лучик мабуть свідомо нівелював макошинську версію походження Хоробора, вказавши, що Макошине виникло у XVII ст., а етимологічний зв'язок між Коропом і Хоробором назвав «...непевним, але можливим» [31, с. 280, с. 315].

Врешті-решт, енциклопедичний формат датування «нащадків» Хоробора було офіційно закріплено у загальнодержавному реєстрі населених пунктів України. У ньому Короп, Макошине і Хоробичі датовані 1153 роком з опосередкованим натяком, що вони походять від літописного міста Хоробор. При цьому селища міського типу Макошине і Короп визнані таким, що виникли на місці давньоруського міста Хоробор. Здавалось, попри таку

конкретику виникає логічне запитання: де ж було первинне місцезнаходження Хоробора – біля Коропа чи Макошине? Як бачимо археолого-топонімічні версії станом на середину другої декади ХХІ ст. лише урівноважили хороборський статус Макошине і Коропа.

Висновки. Підводячи підсумки дослідження слід зазначити, що незважаючи на зусилля вчених науковців та етнографів які вони докладали впродовж ХІХ – поч. ХХІ ст., питання первинного місцезнаходження літописного міста Хоробор залишається відкритим [Див блок-схему 1.]. Водночас варто наголосити, що його стовідсоткова географічна ідентифікація (з використанням наявних методів пошуку) практично неможлива. Як не дивно, але навіть археологія не завжди здатна поставити крапку у багатолітніх наукових дискусіях. В цьому контексті варто згадати ідентифікаційні курйози які трапилися з Генріхом Шліманом в ході пошуку легендарної Трої та Доменіко Фонтана під час розкопок Помпеїв. В той же час навіть присутність наявних артефактів і застосування дендрохронологічного, типологічного і стратиграфічного методів а також принципу Стено, не завжди здатні визначити вік міста (яке має існувати безперервно), а тим більше його назву. Як відомо, під час встановлення дати заснування Москви у 1147 р. Юрієм Долгоруким є умовною і пов'язана з першою писемною згадкою про столицю рф. Історики встановили факт наявності залишків більш ранніх фортець на місті заміської резиденції московського князя. Окрім того, біля стін Оружейної палати були знайдені печатки датовані 1093 – 1095 pp., а монети 123 р. до н. е – 866 р. н. е. переносять існування протоМоскви до періоду раннього середньовіччя і навіть до античних часів. Подібно Хоробору «блукаючим» містом вважається і сучасний Смоленськ, який спочатку асоціювався з м. Гньоздово, потім Великоградом і лише з ХІ ст. зі Смоленськом. Окрім того, російські вчені вказують на факт зміни географічних координат цих, несхожих одне на одне і розкиданих у часі, стародавніх міст середньовічної Русі. На

нашу думку не варто абсолютизувати і лінгвістично-топонімічний метод застосований Ю. Виноградським ще у кінці 1920-х років. Адже, як зазначає вітчизняний історик Сергій Павленко, на теренах Чернігівщини, поряд зі зниклим озером та урочищем Хоробор поблизу смт. Макошине, колишнього Менського району: у с. Хотівля на Городнянщині району існує куток Хороборська, а також назва пересохлої річки – Хоробор [34, с. 50, с.116]. Це означає, що виявлені і систематизовані С. Павленком згадані мікротопоніми, наближають середньовічний Хоробор до Хоробичів, значно віддаляючи його від Мени, Коропа і Макошине. Цей факт не є науковою сенсацією, але він суттєво «підмиває» макошинську теорію локалізації Хоробора. Доцільно згадати факт існування річки Хоробра (яка тече Київщиною і Черкащиною), яку М. Янко вважав похідною від назви Хоробор [46, с. 376]. Схоже фонетичне коріння має і річка Хороборка яка раніше текла територією Мглинського повіту Чернігівської губернії [32, с. 200]. Однойменні західноукраїнські села Хоробрів колишнього Сокальського району Львівської області та колишнього Козівського району Тернопільської області, які попри офіційне пізнє датування, гіпотетично могли мати відношення до загадкового поліського Хоробору, який у 1234 р. захопив галицький князь Данило, переселивши полонених на терени Прикарпаття і Галичини. Назви схожих населених пунктів не поодинокі. Так міста Переяслав-Хмельницький (Україна), російські Переяславль-Залесский и Переяславль-Рязанский знаходяться далеко один від одного. Вони мають майже однакову висхідну назву і усі розташовані на р. Трубіж. Водночас така однокоренева топоніміка, що зустрічається у різних регіонах України, може вказувати на певну філологічну, або ж язичницьку (вочевидь пов'язану з релігійним культом бога Хорса) спорідненість. У той же час не можна відкидати фактору міграційних процесів, які викликані природними або штучними причинами. Навіть в наш час існує традиція в разі переселення переносити з собою і назву населеного пункту, в якому люди

раніше мешкали. Скажімо, смт. Вільча на Харківщині. До Чорнобильської катастрофи знаходилося на теренах Житомирської області. В зв'язку з відселенням жителів Полісся з забрудненої радіацією території, вільчани переїхали на Слобожанщину, де відродили стару назву свого поселення в місцині, куди їх відрядила влада. Історики вказують на два факти воєнної руйнації Хоробора у 1234 і 1239 році, а отже принаймні місто двічі могло змінити своє попереднє розташування. Мабуть такою була його доля: стати містом-мандрівником. Що ж стосується первинного місцезнаходження літописного Хоробора, то попри, здавалось, беззаперечну аргументацію науковців, ця точка в системі географічних координат поки що залишається відносною, а спроби підлаштувати під неї бажані історико-географічні параметри видається сумнівною. Якщо ж взяти до уваги факт спільної дати (1153 р.) заснування смт. Короп, Макошине і с. Хоробичі, зафіксованої в державному реєстрі населених пунктів України, то можна стверджувати, що ця проблема вітчизняних можновладців абсолютно не цікавить і навряд чи така позиція у найближчі роки зазнає змін.

Отже, не зважаючи на розмаїття думок щодо місцезнаходження міста Хоробор, його історія, а головне події, з якими (згідно історичних першоджерел) пов'язане його фрагментарне існування, варте уваги науковців, етнографів, краєзнавців, а також письменників що займаються популяризацією історії рідного краю. Достовірна ж історична ідентифікація та локалізація давньоруського міста Хоробор (не зважаючи на дослідження, які мали місце в минулому) видається неможливою. У якості компромісу автори пропонують задля поєднання різних точок зору науковців, висловити прихильність «мандрівній концепції» літописного Хоробора. Тобто, залежно від історичних обставин, населений пункт, або, принаймні частина його мешканців змінювала місце постійного перебування. Така позиція є свідченням певної ступені консервації у дослідженні даної проблеми. На тлі

вичерпності картографічного і палеографічного методу досліджень залишається археологічний. Його реалізація можлива лише за умов проведення системних локальних розкопок, в межах вищевказаних міст і сіл, як єдиного способу подолання замкнутого кола локалізації Хоробора. Ми дозволимо собі висловити частковий сумнів щодо такої точки зору. Адже, як показав час, можливості археологічних досліджень досить обмежені. Тож сучасним науковцям доведеться чекати появи більш точних і досконалих форм і методів ідентифікації залишків стародавніх населених пунктів які існували у далекому минулому на теренах Руси-України.

Таблиця № 1.

Писемні згадки про літописне місто Хоробор

№	Джерело, у якому згадується даний населений пункт	Дата події	Історичний контекст	Сутність подій
1.	Іпатіївський літопис	1153 р.	«Святославъ Ольговичъ скупяся съ Изяславомъ Давидовичемъ у Хороборя, и утвердишася якоже за один мужъ бытии и цѣловаше межи собою крестъ, и разѣхастася каждо въ свояси»	Мирні переговори князів Святослава Ольговича та Ізяслава Давидовича, які завершили один з етапів феодальних міжусобиць в межах Чернігово-Сіверщини
2.		1159 р.	«...княгини же бѣжа къ зяти Глѣбови Переяславлю и оттуда гѣха на Городокъ, та на Хороборъ, та на Ропескъ»	Ризикована мандрівка дружини князя київського Ізяслава Давидовича з Переяслава до Гомія (суч. м. Гомель, Білорусь)
3.	Галицько-Волинський літопис	1234 р.	«...взяша и Хороборъ и Сосницю и Сновескъ и инии грады мнози, и придоша-же опять Чернигову»	Опис бойових дій під час походу галицького князя Данила Романовича та Володимира Рюриковича київського, проти Михайла Всеволодовича Чернігівського
4.	Лазаревський Олександр «Опис Старої Малоросії»	1399 р.	«И князь Ивановы (Глинскаго) вожи при вели в. кн. Витовта къ Литовской Украинѣ къ городу его Хороблю да къ волостемъ: къ Макошину, да къ Сохачеву, да къ Верху, да къ Оболю. Князь-же великій Витовтъ тотъ городъ Хороборъ и волости тѣ; далъ въ вотчину князю Ивану Глинскому»	Шляхетний вчинок Івана Глинського, який врятував великого князя Вітовта, після поразки литовської армії у битві на р. Ворскла 12 серпня 1399 р.

5.	Міждержавні домовленості між Московією і Великим князівством Литовським	Кін. пер. пол. XV – поч. XVI ст.	«...города Чернигова съ волостми, города Стародуба съ волостми города Путивля, съ волостми города Новгородка-Стѣверскаго съ волостми... волостей: Сновеска, Хороборя...»	Текст мирних угод між Московією та Великим князівством Литовським, у якому окреслені контури прикордонної демаркаційної лінії та прилеглих до неї земель
6.	«Реєстр (опис) границь Чернігівських»	1520-ті роки	«Село Колчов уверхъ по Диснѣ, домов 20, держал Сулдешов. Блистовичи село городовое по верхъ Дисны, домов 30 было. Ушино село у верху Дисны, подворей 15 было, то архимандриче. Хоробор село у верху Дисны, держал Глинский, домов сто было»	Документ укладений за наказом великого князя литовського «на пам'ять» господарському (великокнязівському) дворянину Григорію Богдановичу. Надані топографічні та статистичні відомості, мали сприяти кращому господарюванню на цих територіях

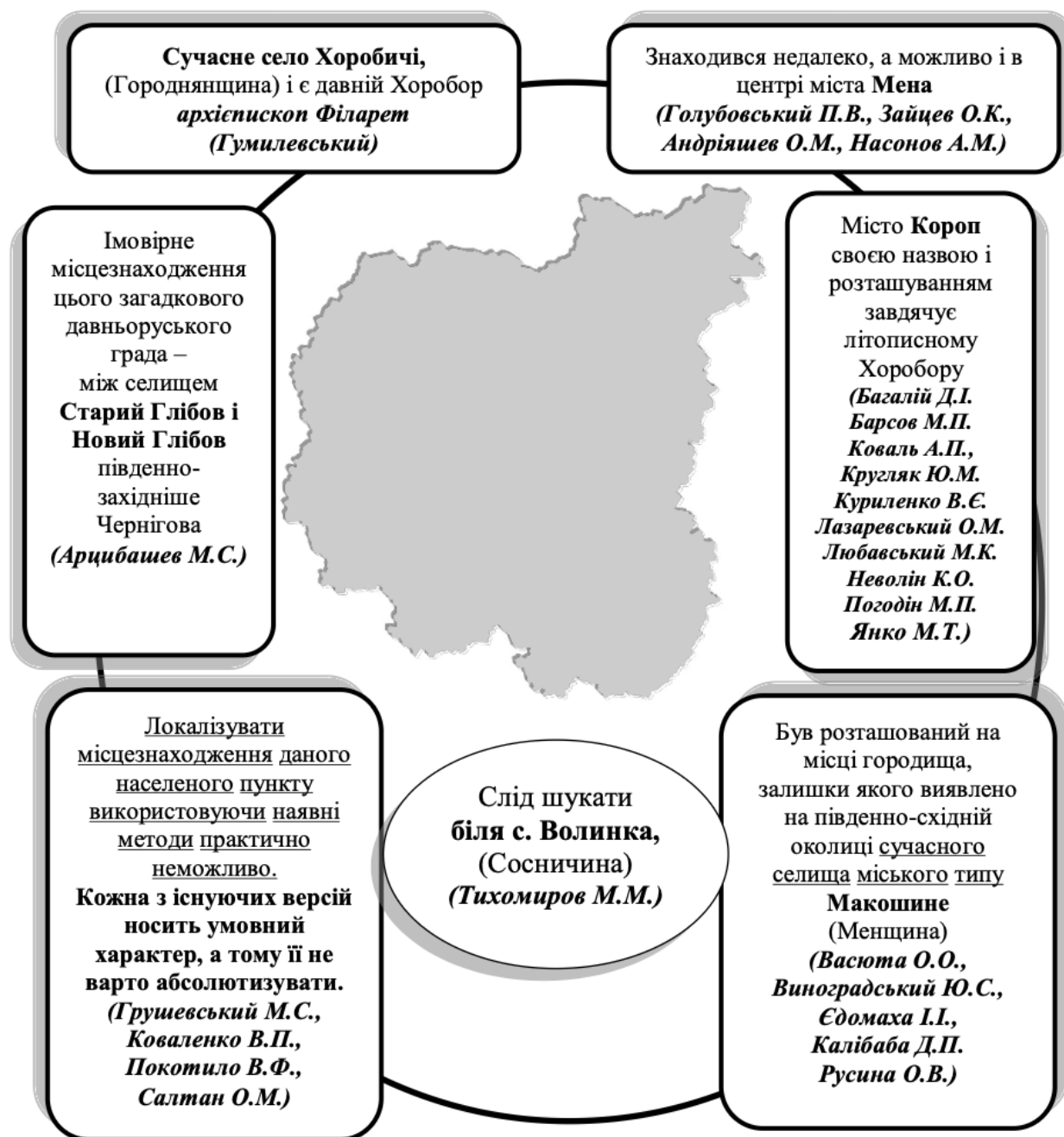
Таблиця № 2.

Класифікація груп учених та етнографів, які переймалися проблемою місцезнаходження стародавнього Чернігово-Сіверського міста Хоробор

Напрямок	Групи дослідників	Представники	Сутність історичних поглядів
Класичний	Конкретики	Багалій Д., Виноградський Ю., Васюта О., Голубовський П., Куриленко В., Філарет (Гумилевський)	Зважаючи на системність та ґрунтовність їх наукових праць ця група вчених претендує на статус апологетів у дослідженні проблеми географічної ідентифікації міста Хоробор. Особливу увагу заслуговує позиція П. Голубовського та О. Васюти, які розробили історичні карти з розташуванням Хоробора та інших літописних міст Чернігівщини. Завдяки їх зусиллям було закладено підвалини історичних досліджень і сформовано основний перелік аргументів, щодо конкретної прив'язки літописного Хоробора, до низки сучасних населених пунктів Чернігівської області.
Гіпотетичний	Симпатки	Андріяшев О., Барсов М., Зайцев О., Калібаба Д., Коваль А., Кругляк Ю., Лазаревський О., Любавський М., Насонов А., Неволін	Представники даного напрямку торкалися проблеми місцезнаходження Хоробора побіжно, проявляючи солідарність та коротко репрезентуючи вже існуючу позицію своїх попередників. Їх дотична участь у даній проблемі сприяла розширенню кола осіб, що так чи інакше звертали увагу на проблему локалізації

		<i>К., Погодін М., Русина О., Янко М.</i>	Хоробора. Це додавало їм авторитету та робило вищезначену проблему цікавою та більш привабливою
Скептичний	Скептики	<i>Арцибашев М. Грушевський М. Коваленко В., Покотило В. Тихомиров М., Салтан О., Салтан Н.</i>	Дотримувались наукового нейтралітету, вказуючи на неможливість (з об'єктивних причин) з великої вірогідністю локалізувати даний населений пункт та визначити його історичний вік. Відмова від категоричності та певний історичний песимізм, сприяли більш критичному та об'єктивному висвітленню даної проблеми, яка у даний час перебуває у законсервованому стані
Стратиграфічний	Археологи	<i>Самоквасов Д. Виноградський Ю. Воеводський М.В. Єдомаха І., Коваленко В, Телегін Д., Третьяков П.</i>	Після проведення візуальних розвідок та розкопок (головним чином на теренах Менського району), більшість з зазначених науковців схилялась до макошинської версії розташування давнього Хоробора. І хоча стовідсоткової гарантії жоден з керівників археологічних експедицій не давав, застосування прикладних методів досліджень, дозволили визначити приблизний вік поселень, які виникли тут за часів Київської Русі. Археологічні дослідження стали паралельним напрямом пошуку цього загубленого у часі і просторі давньоруського населеного пункту Чернігово-Сіверщини

Погляди вчених та науковців, щодо локалізації давньоруського міста Хоробор

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріяшев О. М. Нарис історії колонізації Сіверської землі до початку XVI ст. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН*. 1928. Книга 20. С. 34–46.
2. Арцыбашевъ Н. С. Повѣствованіе о Россіи. Москва : Въ университетской типографіи, 1838. Т. 2. 367 с.
3. Багалъй Д. И. Исторія Сѣверской земли до половины XIV ст. Київ : Въ университетской типографіи І. І. Завадзскаго, 1882. 311 с.
4. Барсов Н. П. Очерки русской исторической географіи: географія начальной (Несторовой) лѣтописи. Варшава : Б. в., 1872. 179 с.
5. Васюта О. О. Літописне місто Хоробор (до питання локалізації). *Чернігівські старожитності : наук. зб. за матеріалами VII наук. конф. «Старожитності Чернігово-Сіверської землі в загальноєвропейській культурній спадщині»*. Чернігів : КП Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. С. 96–103.
6. Виноградський Ю. С. Сосниця та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості). *Чернігів і Північне лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали*. Київ : Державне видавництво, 1928. С. 147–169.
7. Воеводський М. В. Городища Десни (дослідження Деснянської експедиції 1945–1946 рр.). *Матеріали польових досліджень Інституту археології Академії наук УРСР за 1945–1946 рр.* Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1949. С. 105–111.
8. Географічна енциклопедія України : в 3 т. / редкол.: О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. Київ : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 2 : 3–О. 1990. 479 с.
9. Голубовскій П. В. Гдѣ находились существовавшие въ домонгольскій період города: Ворголь, Глебль, Зартый, Оргоць, Сновскъ,

Уненѣжъ, Хороборъ? *Журналъ министерства народнаго просвѣщенія. Седмое десятилѣтіе.* Ч. СССХХХХХVII. Май. Санкт-Петербург : Сенатская типографія, 1903. С. 111–135.

10. Голубовскій П. В. Историческая карта Черниговской губерніи до 1300 г. *Труды тринадцатаго археологическаго съезда въ Екатеринославѣ 1905.* Москва : Товарищество типографіи А. И. Мамонтова, 1908. Т. II. 806 с.

11. Грушевський М. С. Історія України – Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1992. 640 с.

12. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О. С. Стрижак. Київ : Наукова думка, 1985. 256 с.

13. Єдомаха І. І. Щоденники Менської і Новгород-Сіверської археологічних експедицій 1959 г. / Державний архів Чернігівської області (ГАЧО). Р. 2124. № 240.

14. Єдомаха І. І. Звіт про археологічну розвідку в м. Мена і Менському р-ні, Чернігівської обл. Чернігів, 1959. 22 арк., 10 табл. (Науковий архів ІА НАН України).

15. Зайцев О. К. Чернігівське князівство. *Давньоруські князівства X–XIII ст.* К.: АН УРСР, 1979. С. 57–117.

16. Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область / В. Н. Денисова, О. П. Лотоцька, І. І. Озолін та ін. Київ : Інститут історії АН УРСР, 1972. 779 с.

17. Калібаба Д. П. Хоробор – літописне місто. *Наше слово.* 2003. 27 вер.

18. Калібаба Д.П., Соляник В.С. Наша рідна Менщина. Мена: Домінант, 2003. 173 с.

19. Коваленко В. П. Звіт про дослідженнях літописних міст на Чернігівщині у 1980 р. Чернігів, 1980. 30 с. (Науковий архів ІА НАН України).

20. Коваленко В. П. Звіт про дослідження літописних міст на Чернігівщині у 1981 р. Чернігів, 1981. 30 с. (Науковий архів ІА НАН України)
21. Коваленко В. П. Походження літописних міст Чернігово-Сіверської землі (IX–XIII ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1983. 26 с.
22. Коваленко В. П. Основні етапи розвитку літописних міст Чернігово-Сіверської землі (VIII–XIII ст.). *Український історичний журнал*. 1983. № 8. С. 120–125.
23. Коваленко В. П. Археологічне вивчення літописних міст Чернігово-Сіверської землі. *Дослідження історії малих та середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства*. Чернігів, 1990. С. 23–31.
24. Коваленко В. П. Хоробор. *Чернігівщина : енциклопед. довід.* / за ред. А. В. Кудрицького. Київ : УРЕ імені М.П. Бажана, 1990. С. 839.
25. Коваленко В. П. Археологічна розвідка в околицях літописної Сосниці. *Археологічні дослідження на Україні у 1990 р.* Київ, 1991. С. 26–28.
26. Коваленко В. П. Хоробор. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.* Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т–Я. С. 412–413.
27. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ : Либідь, 2001. 304 с.
28. Козаков А. Л. Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). Київ : Шлях, 2003. 232 с.
29. Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста. Київ : Наукова думка, 1978. 151 с.
30. Куриленко В. Є. До локалізації літописного міста Хоробор. *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 128–130.

31. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
32. Маштаков П. Л. Списокъ рекъ Днѣпровского бассейна. Санкт-Петербург, 1913. 292 с.
33. Насонов А.М. «Руська земля» і утворення території давньоруської держави. Історико-географічне дослідження. К: Вид-во АН УРСР, 1981. 260 с.
34. Павленко С. О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. Чернігів : Десна, 2013. 600 с.
35. Погодинъ Н. П. Древнія русскія княжества съ 1054 по 1240 годъ. Санкт-Петербург : Въ типографіи министерства внутреннихъ дѣлъ, 1848. 154 с.
36. Покотило В. Ф. Де знаходилося літописне місто Хоробор. URL: http://mena-museum.cn.sch.in.ua/statti/de_znahodilosya_litopisne_misto_horobor/ (дата звернення: 05.05.2026).
37. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ : Альтернативи, 1998. 320 с. (Україна крізь віки ; т. 6).
38. Салтан О. М. Давньоруське місто Хоробор: проблема історичної локалізації. *Сіверщина в історії України*. 2015. Вип. 8. С. 91–94.
39. Салтан О. М. Історичний, хронологічний та топонімічний аналіз походження міста Мени. *Сіверянський літопис*. 2015. № 2 (122). С. 91–128.
40. Самоквасовъ Д. Я. Древніе города Россіи. Санкт-Петербург : Типографія К. Замысловского, 1873. 165 с.
41. Тихомиров М. М. Список руських міст далеких і близьких. К : Знання, 1981. 361 с.
42. Україна – Русь (X–XIII століття) : іст. мапа / худ. оформл. М. Гутман, Н. Драмарецька. Київ : ДНВП «Картографія», 2014. 1 л.
43. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описаніе Черниговской епархіи. Черниговъ : Земская типографія, 1874. Кн. 6. 377 с.

44. Чернігівщина : енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. 1006 с.
45. Янко М. Т. Топонімічний словник Української РСР. Київ : Знання, 1973. 179 с.
46. Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник. Київ : Знання, 1998. 432 с.